

הקדמה לשיעורי חנוכה

הממד הנצחי והעכשווי בשיעורי מניטו

במוקד השיעורים על חג החנוכה עומד נושא ארבע המלכויות, בדגש על מלכות יוון ועל השאיפה המשיחית הכלל-אנושית. דברי התורה שנמסרו בהם עונים על שאלות קיומיות ומעניקות משמעות לחוויות ההיסטוריות – הן של עם ישראל, הן של המין האנושי כולו. דברי תורה שמתעלים ממעל לד' אמות של הלכה טקטית, ומעניקים לה מצפן אסטרטגי. מתוך תפיסה רחבת אופקים זו, הנלמדת דרך משנותיהם של המהר"ל מפראג והראי"ה קוק, חשף מניטו את הממד האוניברסלי בתורת ישראל, הנוגע בתהליכי העומק שמניעים את שאיפת המין האנושי לגאולה ואת תפקידו של עם ישראל בשאיפה זו.

שיעורים אלו יסודיים ביותר. ניתן אף לראות בהם מעין השלמה לתורת 'התולדות' של מניטו, שנלמדת דרך סיפורי התורה והמדרשים. בסיפורי התולדות בספר בראשית, הזהות העברית והמאבק להגשמתה נלמדים דרך סיפוריהם של דמויות כלליות (כלומר, כאלו המלמדות על זהותו של כלל ישראל) אך יחידאיות. האבות, שהיו 'עמודי העולם' כלשונו של מניטו, מתקנים אותו, כל אחד במידתו, 'כשלב מסוים של התיקון המשיחי'. בשיעורים על חנוכה זירת הברור הזהותי מתרחבת ולובשת אופי ציבורי, בין-לאומי, דרך מאבק בין אומות ותרבויות, לקראת השלב הבא בתיקון המשיחי: תיקון העולם דרך המלכות, והגשמת הייעוד האוניברסלי של עם ישראל כ'ממלכת כוהנים וגוי קדוש'.

יש מספר מוטיבים מרכזיים החוזרים ועולים לאורך כל השיעורים: 'משוא הפנים' של הקב"ה כלפי ישראל – שכחת החטאים וזכירת הזכויות, כמענה לטענה שהחטאים של עם ישראל אינם ברי תקנה; כישלון המאמץ המשיחי של ארבע המלכויות לסיים את גלות המין האנושי, כישלון שהוא הכנה הכרחית למלכות המשיח של ישראל באחרית הימים; הסבר על

1. להרחבה, ראו בשיעורי הרב על שערי אורה, שיעור 20, ובשיעורים על תורת התולדות, שיעור 2.

התכונות המיוחדות של כל מלכות ומלכות; המאבק של ארבע המלכויות בישראל, בדגש על אופיו הייחודי של העימות עם מלכות יוון, המתאפיינת בחכמתה; היחס האמביוולנטי של חכמי ישראל כלפי הציביליזציה היוונית, המתבטא בהערכה ובשאיפה לאיחוד כוחות בין שתי התרבויות לצורך תיקון העולם, אך גם בהסתייגות ורתיעה בעקבות הכישלון ההיסטורי של שאיפה זו; הסבר על ההבדלים המהותיים בין חכמת הנבואה לחכמת הפילוסופיה היוונית; תיאור ניסיונות הפילוסופיה לספק תשובות לשאלות על גורל האדם, נפשו ועולמו, וההשלכות ההרסניות של ניסיונות אלו, ועוד. בחלק ב של הספר, הוספנו מאמר קצר שפורסם בעבר ב'מקור ראשון', שמסכם את השיעורים בתמצית בשפה מוגשת ובהירה.

שיעוריו של מניטו על חנוכה משמעותיים ביותר, מאחר שהם נוגעים ישירות לתרבות זמננו. אנו חוסים כישראלים בצל תרבות המערב, חיים בעידן גלובלי ומקוון, המכנס אוסף של זהויות אנושיות לתוך סירה קוסמופוליטית, שרוחה של התרבות המערבית מנשבת במפרשיה. מצב כזה הוא כר פורה לקונפורמיות תרבותית, העלולה לטשטש ייחודיות של עם ולאום. השיעורים על חנוכה מבריאים את הטשטוש שנוצר: הרזולוציות הלאומיות מתחדדות, והייחודיות של עם ישראל מתבהרת. כפי שאור מתברר על ידי החושך, הזהות העברית מתבררת בשיעורים הללו דרך המאבק בחושך היווני שניסה לכבות אותה. משורטטים בהם קווי היסוד, התפקידים, ובעיקר ההבדלים שבין התרבות העברית והתרבות המערבית. אלו הבדלים שעל רקע הפתיחות התרבותית של עם ישראל כלפי התרבות הסובבת אותנו נוטים להיטשטש, באופן שמקשה על הבהרת מושגי היסוד של אמונת עמנו ומגביל את יכולתנו לממש את תפקידנו האוניברסלי.

כמו בשאר השיעורים שלו, התופעות והתהליכים שמניטו מלמד על חג החנוכה אינם בחזקת מוזיאון ארכאולוגי שמבקרים בו כדי להתרשם מהעבר. מטרתו של מניטו היא לחשוף את הממד הנצחי וההיסטוריוסופי בסיפור על חנוכה, את הממדים הזהותיים, בבחינת 'מעשה אבות סימן לבנים', החוזרים בלבושים שונים לאורך ההיסטוריה האנושית ומניעים אותה.

הבהרת מושגי יסוד - ריצה למרחקים קצרים

סיבה נוספת לסוד קסמם של שיעורי מניטו על חנוכה ובכלל, נעוצה ביכולתו לחדש תורת קדומים, להבהיר מושגי יסוד עתיקים ולהגדירם מחדש. גילוי משמעותם של מושגים מסורתיים מסביר בין השאר את היעדרן של סיסמאות תורניות חסרות פשר משיעוריו. מושגים מסורתיים בסיסיים שאמירתם בפאתוס אך ירידתם לכלי התבונה נוטה לחסות בערפל של אי-הבנה – כמו 'קדושה', 'נבואה', 'תורה', 'תולדות', 'ברכה', 'תפילה',

'משיחיות', 'בראשית', 'עולם הבא', או שמותיו של הקב"ה – מתבהרים לפתע, ומקבלים משמעות חדשה ורלוונטית.

חידוש המשמעות והשיח של התורה לפי הצרכים, התרבות והשיח של הדור, מאפיין את דרכי העברת המסורת על ידי חכמי ישראל, במיוחד המקובלים שביניהם, בעידני מעבר בין הדורות. ובכך מצטרף מניטו לאנסמבל מפואר של תלמידי חכמים שחיו בהפציע עידן חדש, שהמסורת המתלבשת דרכם בלבושים שונים לפי רוח התקופה. בדברי זיכרון שנשא באירוע לזכר הרצ"ה, בשנת 1984 (ושהועלו בערוצי המכון במרשתת), הרחיב מניטו על התהליך הזה, תוך התוויית הצירים המקבילים של גילוי השכינה בעם ישראל ובאומות העולם. בכל דור, הוא מסביר, קם 'החכם של הדור', 'המשה רבנו של הדור', ומחדש את התורה לאור השיח התרבותי של אותו דור. ניסיון להמשיך את הסברו של מניטו לתקופתנו ממקם אותו בתפקיד החיוני הזה. אנו חיים בעידן שבו החברה האנושית מקדישה את מרב מרצה לעיסוק בזהויות, והנה קם תלמיד חכם מקובל, ומחדש תורה שנאמרת במסגרת שיח זהותי המסייעת לנו לברר את זהותנו. הבהרת המושגים של מניטו בולטת בהקלטות, וניסיון להעביר את סגנון המסירה הזה גם בסיכום. הלומד הקשוב בוודאי שם לבו למקרים הרבים שבהם מניטו עוצר באמצע ההקלטה, ופותח סוגריים על נושא מסוים: "אני רוצה להסביר בקצרה, כי זה נושא בפני עצמו", "אני רוצה לפתוח עוד ממד באותו נושא", "אולי נרחיב את העניין", "אולי נתחיל בזה, אולי באופן קצת יותר פנימי". לעיתים קרובות, המשפטים הללו הם סימנים לכך שמניטו עומד להגדיר מושג או להבהיר הנחת יסוד חשובה. למי שהתרגל לסגנון הרצאה קלאסי, פתיחת הסוגריים הזאת עלולה להכביד, שהרי היא כעין יציאה ממסלול מרוצף ומסודר אל מסלול נסתר ועוקף. לעתים אף נדמה שהדברים נמסרים באופן אסוציאטיבי וחסרים מבנה מסודר. יש בכך מן האמת: השיעורים אכן אינם מסודרים לפי השיטה היוונית הקלאסית, המורכבת מפתחה, אמצע וסוף, ומאורגנת בסדר מתמטי.² אך שמיצה חוזרת של ההקלטה ועיון בתמלול שלה, מגלים בפני הלומד צורת מסירה יעילה מאוד: במקום להוביל את הלומד בשבילי התורה על ידי ריצת מרתון ארוכה ומפרכת עד ליעד הסופי, מניטו מריץ את הלומד למרחקים קצרים, ועוצר. עקב סגנונו, אין הוא כבול למבנה של שיעור קבוע מראש, המצריך התעלמות ממסיחי דעת והפרעות מבחוץ, אלא הוא מרשה לעצמו להיות גמיש, קשוב לזולת, לעצור בצד הדרך או לחזור אחורה, עד שהקהל

2. בשיעור השלישי על 'נר מצווה' מוסר מניטו תורה ייחודית בדבר ההבדלים בין שיטת הלימוד הפרסית, המאפיינת את התלמוד – שידוע באופיו האסוציאטיבי – לשיטת הלימוד היוונית המסודרת, המאפיינת את הפילוסופיה. ייתכן שסגנונו של מניטו קשור לכך. להרחבה בנושא זה, ראו עוד בהערה הבאה, בדברי הרב הנזיר.

מוכן להמשיך הלאה. לאחר כמה קטעים כאלו, שמכניסים ל'כושר תורני', יגלה הלומד שהוא מסוגל לרוץ למרחקים ארוכים יותר בעצמו, ללא מדריך צמוד. במילים אחרות, כל שיעור מכיל מספר הרצאות 'טד' קצרות על סוגיות יסוד באמונת ישראל, שיש ביניהן מכנה משותף (ואותו השתדלנו לפרוס בסיכומים). אלו סוגיות העומדות בפני עצמן, ובתור קטעים קצרים הן דווקא בנויות להפליא. זה סגנון שמעניק עצמאות ללומד. כמו בנייה באבני לגו, יכול כל אחד לקחת את הקטעים המתאימים לנפשו, השגתו ומצבו, ולבנות מהם את הבניין הייחודי השייך לו. אין זה מקרה שתלמידי מניטו מתארים אותו כרב שידע לדבר אל כל אחד באופן אישי, בו זמנית, ואין זה מקרה שרבים מתלמידי פיתחו תורות עצמאיות המשפיעות במידה רבה על עולם התורה וההגות כיום. נראה שסגנון זה של מניטו מושרש ברוח הרצאת הדברים של חכמי ישראל לדורותיהם.³

דוגמה להבהרת מושגי יסוד: המשיחיות

דוגמה מובהקת לחידוש התורה והבהרת מושגים לפי רוח התקופה מוזכרת בשיעור, כאשר מניטו מגדיר מחדש את המושג 'משיחיות'. על פי ההשקפה השכיחה, המושפעת בין השאר מהנצרות (שהיא בעצמה תולדה של התרבות היוונית), נתפסת המשיחיות כעניין מטפיזי, קיצוני וסחרורי בעולמם של בני האדם. דמות המשיח בתפיסה הזו היא, במקרה הטוב, אדם דתי חדור מטרה להצלת גלקסיות, לבוש גלימה, בעל זקן מתנופף, רוכב על חמור, ומאחוריו פירוטכניקה של אש וגופרית. במקרה הרע הוא נתפס כדמות של אדם משוגע, המחפש להוביל את העולם לאנרכיה של קודש. די להתבונן בכינוי הפולמוסי הנפוץ שבו משתמשים פוליטיקאים – 'המשיחי הזה' – שנועד לנגח ולהשפיל את יריביהם, כדי לזהות את הקונוטציה השלילית של המושג בימינו.

ואולם לאחר הבהרת המושג 'משיחיות' על ידי מניטו לאור מסורת ישראל, אנו מבינים שמדובר על מושג אחר, חיובי להפליא. במהותה, המשיחיות היא תהליך שנועד להוציא מגלות לגאולה, לשוב למקור מתוך התחדשות. לתהליך זה מספר רבדים: גאולה של גלות

3. ראו בספר קול הנבואה לרב הנדיר, עמ' יח, פרק יא: "זוהי תבניתה של החכמה העברית, שאינה מוצגת בסדר של שיטה בדרך דוקטיבי, מן הכלל אל הפרטים, או אינדוקטיבי, מן הפרטים אל הכלל, כסוגיא שלמה במקום אחד, אלא אמורה בראשי פרקים, המפורזים פה ושם... וזהו מה שהוא מוזר בעיני חניכי המדע המערבי, שמהותו כלולה בסדר ושיטתיות, ורואים בדרך זו תבנית אי-מדעית, הראויה לעמים הקדמונים בראשית ימי התפתחותם. כמו שכבר אמר הפילוסוף היווני, בספר המליצה. אמנם כן הוא בעיני בעלי ההיגיון היווני העיוני ההסתכלותי. אבל לא כן לחכמי קדם, השומעים דבר מוסר החכמה העליונה" (ההדגשה במקור).

הבריאה מהבורא, מהגלות של האנושות, ומהגלות של עם ישראל. בשיעורים על חנוכה, מניטו מדבר על גלות האנושות לאחר דור הפלגה. המשיחיות של המלכויות מוצאת את ביטוייה בניסיון לגאול את האנושות מגלותה, ולהחזיר לעולם את האוניברסליות הנשכחת, שהיא למעשה גלובליזציה מתוקנת. זהו מצב שבו העמים מאוחדים ומסוגלים לדבר זה עם זה באמת, באחדות ובייחודיות, כפי שהיה לפני מגדל בבל. המאמץ המשיחי הזה ניכר בהיסטוריית העמים, ואין בו ולו שמץ של סהרוריות. הוא מתבטא דרך אירועים פוליטיים מפורסמים, המונהגים על ידי דמויות ומשטרים מפוכחים להחריד. מתוך דבריו מובן כיצד הניסיונות של המהפכה הצרפתית והמהפכה הקומוניסטית להשליט אחדות בחברה הם משיחיים במהותם. הם החלו כביטוי לרצון כן ואמיתי לאחד מחדש את האנושות.

אולם רצון לחדוד ומעשה לחדוד. דפוס טרגי מלווה את ניסיונות אלו, כפי שמאבחן מניטו בשיעורים. מייד לאחר הופעתם במציאות הם נכשלים, והניסיון להביא לאוניברסליזם הופך לאימפריאליזם דורסני. כך, מייד לאחר המהפכה הצרפתית הופיע הדיקטטור המודרני הראשון, נפוליאון (ולפניו רובספייר וחבר מרעיו), ולאחר המהפכה הקומוניסטית הופיע סטאלין, מגדולי הדיקטטורים בכל הזמנים. לרשימה משיחית זו, המופיעה בשיעורים, ניתן לצרף ניסיונות נפל אוניברסליים נוספים: הקולוניאליזם האירופאי, שמהל את בשורת הנאורות האירופאית בניצול שיטתי ואימפריאלי של משאבי העמים שאליהם פלש; דתות הנצרות והאסלאם, שבניסיון לאחד את העולם תחת כנפיהן הדתיות, השתמשו לא אחת בכיבוש, רצח וכפייה (כדוגמות האינקוויזיציה והג'יהאד); יש שיטענו שגם המהפכה האמריקנית אינה טלית שכולה תכלת, שהרי בעקבותיה נושלו האינדיאנים מאדמתם. ולבסוף, גם בימינו, כאשר התרבות המערבית הדמוקרטית הפוסט-מודרנית מנסה להגשים את החלום האוניברסלי, דרך מאמציה המשיחיים לייצר אחדות כלל-עולמית, פירות מאמציה מניבים דווקא שיח של פוליטיקלי קורקט, הכופה על הקולקטיב האנושי אימפריאליזם רעיוני בעל ערכים נוקשים.

מניטו מסביר כי הסיבה לכישלונות של אומות העולם ניתנת להבנה באמצעות מושג הזהות. בכל אומה "טבועה זהות ייחודית משלה שאינה אלא חלק מהזהות האנושית. המוצא היחיד של אומה מסוימת המנסה לגבש זהות אוניברסלית, הוא על ידי כפיית זהותה על אומות אחרות" – כלומר, אימפריאליזם. "רק כאשר זהותו כאדם היא שלמה, מסוגל האדם להביא לאחדות הערכים ולתקן את המציאות". האימפריאליזם, במהותו, עושה את ההפך, ומוחק חלקים מזהותו הכוללת של האדם. הכישלונות של האומות מאירים את הצורך של המין האנושי בסגנון אחר של משיחיות, הלוא היא מלכות ישראל. עם ישראל מסוגל להביא

לאחדות הערכים של האנושות, משום שהוא אוצר בקרבו את הזהות העברית, שבכוחה לאחד את משפחת העמים. במילים אחרות, האנושות כולה זקוקה למדינת ישראל חזקה ומתפקדת, משום שזו מדינה שחויה על בשרה חיים משותפים של זהויות וערכים שונים שעלו מקצווי תבל, ובכל זאת מצליחה לייצר דגם חי של חברה אנושית, עם איחוד וייחוד בבת אחת.

המשיחיות, כדוגמה להבהרת מושגי יסוד, מגלה עד כמה שיטת מסירת התורה של מניטו נחוצה לדור שלנו. כאשר אנו קופצים למימי התורה, ללא ה'מצופים' הנדרשים בדמות הסבר מקיף ובסיסי של הנחות היסוד של תורת ישראל, אנו עלולים בקלות להבין מושגים בצורה שגויה, ולהיתפס לענפים ופרטים נטולי הקשר, המתגלים במקרה הטוב כסיסמאות חסרות פשר, ובמקרה הרע כאמונות ופילוסופיות הסותרות את דברי הנבואה ואמונת ישראל. הנטייה הנפוצה לקפוץ לארון הספרים היהודי הגדול ללא הקדמה מסודרת של יעדי התורה ומי שמסר אותה, כמו גם הנטייה האקדמית הנפוצה ליצירת שעטנז בין הפילוסופיה לתורת ישראל, מעידות על הצורך של דורנו במשנתו של מניטו.

גוּוּנִי אִפּוּר

נושא נוסף שיש לשים לב אליו הוא מורכבות משנתו של מניטו, המצטיינת בגוּוּנִי אִפּוּר ומסתייגת מדיכוטומיה של שחור ולבן. מורכבות זו בולטת בשיעוריו לחנוכה, דרך קביעתו של מניטו שיוון אינה רעה כשלעצמה. בתרבות היהודית התקבעו היוונים לאורך השנים כרשעים, קיבעון המבטא פן אמיתי. אך עם זאת, מעיון במקורות, מניטו מגלה באומה היוונית גם צדדים חיוביים. למשל, הלשון והתרבות שלה, המבטאות את סגולת היופי של העם היווני כצאצא של יפת. היוונים מביאים איתם ערכים ייחודיים, הראויים להתגלות בעולם דווקא דרכם. בנוסף, כמו המלכויות שלפניה, מילאה יוון תפקיד חשוב בניסיון לגאול את האנושות מגלותה לאחר דור הפלגה. פיתוח שפת המתמטיקה והפצתה ברחבי העולם, עד למדרגה שבה היא משמשת כשפה המדעית האוניברסלית, היא הגשמה חלקית של האידיאל המשיחי המתואר בתורה: "וַיְהִי כָּל הָאָרֶץ שְׂפָה אֶחָת" (בראשית יא, א).

כמו רוב התקלות של המין האנושי, הכישלון היווני התגלה ברמה המוסרית. היוונים החליטו להתערב בתחום שאינו שייך להם, וניסו לנכס לעצמם סגולות של עם אחר, תוך זלזול במסורת שלו וניסיון לשעבד אותה לערכיהם. החכמה היוונית, בדמות הפילוסופיה, ניסתה לספק תשובות על שאלות ונושאים השייכים לנבואה, לדיבור של בורא העולם לאדם – שהוא סגולתו של עם ישראל. לא זו אף זו, במהרה הידרדר ניסיון ההתערבות לאימפריאליזם הלניסטי דורסני, שניסה להפוך את תורת ישראל לדת ככל הדתות, תוך

ניסיון להפקיע ממנה את ייחודיותה – ממד הקדושה. ולמרות הכול, הכישלון בפועל אינו מוחק את הפוטנציאל החיובי שבכוח.

סוף דבר: מחשבות על לבוש ופנים

בשיעוריו, הרב אורי שרקי, מגדולי תלמידיו של מניטו, מרבה לגייס את הסיפור 'הנסיך הקטן' לטובת העברת מסרים תורניים. נלך בדרכיו ונגייס רכיבים מהסיפור של 'בגדי המלך החדשים' כדי להאיר רבדים חשובים נוספים בשיעורים על חנוכה.

לאור התפיסה הרווחת אצל מרבית הבריות המאכלסות את אותו סיפור עממי, אכן נדרשת חכמה רבה כדי להבחין בבגדים של העולם. מי שאינו חכם, במובן היווני של המושג, לא יוכל להבחין בלבושים הללו, בכיסויי הלבוש החיצוני של המציאות, הלוא הם חוקי הטבע. אך האם על האנושות להסתפק בחכמה בצורתה היוונית בלבד? בשבתנו בשורות הקהל הצופה במלך המסתתר, בריבוננו של עולם, קל להאמין בכך. על רקע הסתתרותו מאחורי חוקי הטבע, ועל רקע המורשת האדירה שהנחילו היוונים לתרבות המערבית, הלבושים תפסו במציאות מקום כה מרכזי, עד שהחיים שהם אמורים לעטוף נשכחו. התרגלנו לראות במציאות את החוקיות וזנחנו את האישיות המרכיבה אותה. התמקדנו בחוץ הנראה לעין, ושכחנו את הפנים המתגלות דרך הלב. התעסקנו בספרים, והפסקנו את הדיבור. אנו זקוקים כיום לתורת חיים שתאפשר לנו לראות את המלך מאחורי התחפושת החיצונית.

בסיפור ההוא, האמת התגלתה על ידי ילד. אנו נדרשים אפוא להעמיק בחכמת הילדים. "הנביאים – זו אמונת הילדים בגדלות", הסביר מניטו בשיעוריו על המהר"ל.⁴ "כל הנביאים כולם רק הסבירו לנו מה שהילדים מכירים מנפשם. הסבירו לנו בשפה של המבוגרים, של החכמים. אבל אי אפשר לזהות במה מדובר אם שוכחים את תורת הילד".⁵ כמו הילד שהצליח להאיר את עיני הנוכחים בסיפור על בגדי המלך, מניטו מצביע על האמת הנסתרת שהתחבאה תחת לבושים מיותרים. לגלות כי מאחורי הכסות המדעית שמעסיקה את החכמה היוונית-מערבית מסתתר הקב"ה. לגלות כי מתחת לכובעים והחליפות השחורות שסוככו עליה, היהדות איננה דת, אלא זהות ולאום. ולבסוף, לגלות לנו שהיהודי הוא בעצם עברי.

4. שיעורים על תפארת ישראל, פרק כו.

5. שיעורים על נתיב התורה, שיעור 1.